

صلى الله عليه وسلم

واحد تهران مرکزی

عنوان

تأثیر تحولات اخیر خاورمیانه بر وضعیت حزب بعث (مطالعه موردی سوریه و عراق)

استاد راهنما

دکتر حبیب الله ابوالحسن شیرازی

استاد مشاور

دکتر بهروز رشیدی

دانشجو

علی خسروی

بهار 1393

واحد تهران مرکزی

عنوان

تأثیر تحولات اخیر خاورمیانه بر وضعیت حزب بعث (مطالعه موردی سوریه و عراق)

استاد راهنما

دکتر حبیب الله ابوالحسن شیرازی

استاد مشاور

دکتر بهروز رشیدی

دانشجو

علی خسروی

بهار 1393

تقدیم به :

عزیزانم : پدر ، مادر ، همسر و دختر دلبندم

پدرم ، کوهی استوار و حامی من در طول تمام زندگی و آن کس که موهایش سپید شد تا ما روسفید شویم.

مادرم ، سنگ صبوری که الفبای زندگی را به من آموخت و ناتوان شد تا ما به توانایی برسیم.

همسرم ، نشانه لطف الهی در زندگی من و آن کس که در سایه همراهی و همدلی او به این منظور نائل شدم.

دخترم ، فرشته کوچکم ، گل نازم ، امید بخش جانم که آسایش او آرامش من است.

سپاسگزاری :

از اساتید گرانقدر جناب آقایان :

دکتر حبیب الله ابوالحسن شیرازی استاد محترم راهنما و دکتر بهروز رشیدی استاد محترم مشاور که نهایت همکاری و لطف را به اینجانب داشتند.

چکیده

ریشه‌ی تشکیل حزب بعث در جهان عرب به شخصی به نام میشل عفلق بر می‌گردد. سوری اصلی که در قاهره درس خواند و تلاش داشت تا سوسیالیسم را با ناسیونالیسم عرب گره زده و جهان عرب را احیاء کند. این حزب دو کانون مهم در جهان عرب بویژه در دو کشور سوریه و عراق پیدا کرد. در عراق حزب بعث توانست با کودتاهای فراوان توسط اعضای این حزب و در رأس آنها صدام حسین قدرت را در عراق قبضه کند. در سوریه نیز حافظ اسد با طی مراحل قدرت تلاش کرد تا حزب بعث را حاکم کند. بعد از مرگ حافظ اسد، جانشین وی بشار اسد با درک ضرورت‌های جامعه‌ی سوریه تلاش کرد تا با اصلاحاتی در حزب و آرمان‌های آن زمینه را برای فعالیت مسالمت‌آمیز و قانونی گروه‌های مختلف آماده سازد. وی زندانیان سیاسی را آزاد کرد، فعالیت دیگر احزاب و گروه‌های سیاسی را بلامانع دید و تلاش داشت با ایجاد اصلاحاتی زمینه را برای رقابت بدون خشونت گروه‌ها در سوریه مهیا سازد. این اقدامات رئیس‌جمهور جوان سوریه بازتاب‌های جهانی داشت تا جایی که سال 2000 یعنی سال نخست ریاست جمهوری بشار اسد به خاطر این اصلاحات به بهار دمشق معروف شد. با سقوط حکومت بعث در بهار سال 1382 و ایجاد تغییرات بنیادین در ساختارهای کشور عراق و نقش مسلطی که شیعیان در ساختار سیاسی آن حاصل کردند، پس از چند دهه حاکمیت اقلیت سنی، شیعیان فرصت مطالبه حقوق و جایگاه خود را در عرصه سیاسی پیدا کرده‌اند. با وقوع تحولات اخیر در سوریه حزب بعث در این کشور جایگاهش را متزلزل دیده و با تغییرات گسترده در کادر رهبری خود در صدد حفظ قدرت است. سوال اصلی که محقق به دنبال پاسخگویی به آن است به این شرح می‌باشد که تحولات خاورمیانه چه تاثیری بر وضعیت حزب بعث در دو کشور عراق و سوریه برجای گذاشته است؟ تحولات خاورمیانه که بعد از واقعه یازده سپتامبر و حمله آمریکا به عراق شکل دیگری به خود گرفت. با حضور نیروهای آمریکایی و سقوط صدام حزب بعث به حاشیه رفت. اما در تحولات کشور سوریه بشار اسد با اصلاحاتی چند توانست قدرت را در حزب بعث نگه دارد.

کلید واژه:

احزاب، تحولات خاورمیانه، حزب بعث، سوریه، عراق

فهرست مطالب

شماره صفحه	عنوان
1	مقدمه
3	فصل اول: کلیات پژوهش
4	بیان مسئله
6	ضرورت و اهمیت پژوهش
6	پیشینه پژوهش
9	اهداف پژوهش
9	سوال اصلی
9	فرضیه اصلی
10	متغیرهای پژوهش
10	روش انجام پژوهش
10	روش گرد آوری اطلاعات
10	روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
10	قلمرو پژوهش
10	سازماندهی پژوهش
11	فصل دوم: مبانی نظری
12	تعریف احزاب سیاسی

16	نظریات در مورد احزاب و سازمان‌های سیاسی
20	ماهیت احزاب سیاسی
21	خاستگاه احزاب سیاسی
24	انواع احزاب
25	کارکرد احزاب سیاسی
33	نقش و اهمیت احزاب سیاسی
33	کارویژه احزاب سیاسی
37	انتقادهای وارد بر احزاب
39	فصل سوم: بررسی ایدئولوژی و زمینه های فکری حزب بعث
40	ایدئولوژی حزب بعث
43	بعث و اسلام
47	زمینه یابی تاریخی رنسانس فکری در جهان عرب
52	بررسی اندیشه های متفکران عرب در زمینه های سکولاریسم، ناسیونالیسم و سوسیالیسم
52	1-شبلی شمیل
54	2-میشل عفلق
57	افکار میشل عفلق

59	انقلاب در اندیشه عفلق
60	ناسیونالیسم عرب در اندیشه عفلق
62	3-زکی الارسوزی
66	4-صلاح الدین بيطار
69	فصل چهارم: تاریخچه حزب بعث در سوریه و عراق
70	آغاز فعالیت حزب بعث
73	گسترش فعالیت حزب بعث در جهان عرب
75	فعالیت حزب بعث در سوریه
79	فعالیت حزب بعث در عراق
81	اصول سه‌گانه استراتژی حزب بعث عراق
85	فصل پنجم: بررسی تحولات خاورمیانه و تاثیر آن بر قابلیت بازیگری حزب بعث در عراق
86	ژئوپلیتیک عراق
87	ساختار سیاسی عراق
88	احزاب سیاسی در عراق
93	تحولات خاورمیانه بعد از 11 سپتامبر
95	عراق: کودتا، سرکوب، جنگ

96	یازده سپتامبر و اشغال عراق
97	سقوط رژیم بعثی عراق و فروپاشی ساختار منطقه ای
100	موقعیت حزب بعث در دوران حکومت صدام حسین
101	وضعیت حزب بعث بعد از سقوط رژیم صدام حسین
102	نگرانی های ناشی از بعثی زدایی در عراق
109	فصل ششم بررسی زمینه های بروز تحولات اخیر در خاورمیانه (سال 2011)
110	چالش های اساسی و ایدئولوژی های مهم در خاورمیانه
110	چالش ها
110	عقب ماندگی و بحران توسعه
111	نظام سیاسی و بحران دولت سازی
112	مداخله خارجی و بحران حاکمیت
112	منازعه اعراب و اسرائیل
113	ایدئولوژیها
113	سوسیالیسم و بعثی گرایی
114	ملی گرایی و پان عربیسم
115	اسلام گرایی

115	لیبرالیسم
116	ظهور و افول گفتمان ها و هویت ها در جهان عرب
117	گفتمان اقتدارگرایی و دموکراسی خواهی
120	اسلام گرایی
123	ملی گرایی، عرب گرایی و بین الملل گرایی
126	اسلام گرایی و لیبرالیسم
127	نشانه ها و متغیرهای دخیل در جنبش های اجتماعی جهان عرب
127	توسعه متوازن
127	خواست کشورهای غربی
127	بحران در کشورهای عربی
128	ناکارآمدبودن نظریه دولت رانتی
129	دینامیزم های مشترک منطقه ای
130	بیداری اسلامی
131	دموکراسی خواهی
131	شرکت اقشار مختلف مردم در این جنبش ها
131	نقش جوانان

132	نقش زنان
134	رسانه های نوین
135	جهانی شدن
136	شکاف اجتماعی و طبقاتی در کشورهای عربی
137	نقش میدان ها و خیابان ها در این جنبش ها
138	مقابله با حکومت موروثی
139	مسائل اقتصادی
140	درخواست عدالت اجتماعی
140	ناکارآمدی و خفقان سیاسی
141	جنبش هایی بدون رهبر
142	نظامی گری در کشورهای عربی
144	فصل هفتم: بررسی تحولات خاورمیانه و تاثیر آن بر قابلیت بازیگری حزب بعث در سوریه
145	ژئوپولیتیک سوریه
147	مهمترین عوامل تشکیل دهنده قدرت در سوریه
148	بررسی ساختار سیاسی سوریه

150	نظام سیاسی سوریه
151	مدل نظام سیاسی سوریه
152	احزاب سیاسی سوریه
157	زمینه های بحران در سوریه
160	بررسی سطوح تحلیل بحران سیاسی سوریه
160	سطح تحلیل داخلی
162	سطح تحلیل منطقه‌ای
165	سطح تحلیل بین‌المللی
167	تحولات حزب بعث سوریه پس از بروز بحران
170	نتیجه گیری
174	منابع

در جهان امروز، مهم ترین تشکل های فراگیر مردمی، احزاب سیاسی هستند. حزب یک تجمع سیاسی سازمان یافته با اصول، عقاید و مرام و مسلک واحد است. حزب ابزار استقرار حکومت مردم بر مردم، بهترین وسیله پاسداری از امنیت ملی و نقطه غلیان سیاست ورزی و رقابت قانونمند شهروندان برای در دست گرفتن مدیریت کلان جامعه است.

احزاب سیاسی می توانند از دولت انتقاد نمایند تا حدی که مطابق واقعیتها باشد. احزاب سیاسی باید حاکمیت دولت را بپذیرند و با نظارت خود بر کارکردهای دولت اجازه ندهند که دولت از اصول قانون اساسی عدول کند و خود مطابق قانون اساسی کشور رفتار نمایند. در زمینه ملت سازی، احزاب سیاسی می توانند بر پیوندهای مشترک میان اقوام و ملیتها تأکید ورزند. به عضو گیری از میان همه اعضای جامعه بپردازند و از عواملی که موجب افزایش شکافهای اجتماعی می گردد خودداری ورزند.

در منطقه خاورمیانه حزب بعث یکی از احزاب منسجم و قدیمی شناخته می شود. حزب عربی سوسیالیستی بعث یک حزب سیاسی بود که توسط میشل عفلق، صلاح الدین البیطار و زکی ارسوزی در سوریه تاسیس شد. بعثیسم، آمیزه ای از ناسیونالیسم عربی، پان عربیسم، سوسیالیسم عربی و علایق سوسیالیستی و ضد امپریالیستی، ایدئولوژی این حزب بود. بعثیسم خواهان رنسانس و رستاخیز و یکی شدن جهان عرب به یک کشور است. شعار آن «اتحاد، آزادی، سوسیالیسم» (وحده، حریه، اشتراکیه) خواهان اتحاد عربی و آزادی از قید کنترل و دخالت غیر اعراب است.

دکترین حزب بعث عمدتاً توسط میشل عفلق که به ویژه تحت تأثیر اندیشه های آندره ژید، رومن رولان، آناتول فرانس، مارکس و نیچه قرار داشت، تدوین شده است. میشل عفلق پس از کودتای شاخه سوریه حزب بعث از

کشور فرار کرده و پس از به قدرت رسیدن حزب بعث در عراق به عنوان رهبر فکری جریان بعثی به مقام تشریفاتی دبیرکل حزب بعث عراقی‌ها انتخاب شد.

سوسیالیسم بعث نیز بر پایه همکاری و تعاون اقشار اجتماعی استوار است و نه براساس جنگ و مبارزه طبقاتی، از این رو بعثی‌ها با سوسیالیسم علمی مخالفند و اصولاً سوسیالیسم را نوعی ناسیونالیسم می‌دانند که به اعراب امکان می‌دهد تا نیروهای بالقوه خود را به ظهور برسانند. بعث به جدایی دین از سیاست معتقد است و اهمیتی که به اسلام می‌دهد صرفاً از دیدگاه قومی و فرهنگی است. حزب بعث همچنین از تندروترین جناح‌های ضد اسرائیل دنیای عرب به حساب می‌آید.

با ورود به هزاره سوم و وقوع حمله تروریستی یازده سپتامبر منطقه خاورمیانه دچار تغییر و تحولات بسیار شد که یکی از نمودهای بارز آن حمله نظامی آمریکا به عراق بود که در نتیجه آن رژیم بعثی عراق که توسط صدام حسین اداره می‌شد سرنگون شد و به تبع آن حزب بعث جایگاه سابق خود را از دست داد و در جامعه عراق بحث‌های بسیاری برای بعثی زدایی یا تعدیل بعث‌گرایی صورت گرفت. با وقوع تحولات بیداری اسلامی در جهان عرب که به سوریه نیز کشیده شد جایگاه حزب بعث در این کشور نیز متزلزل گردید. هر چند بشار اسد رهبر این کشور با انجام اصلاحاتی سعی در کنترل بحران این کشور دارد.

فصل اول

کلیات پژوهش

1- بیان مسئله

خاورمیانه یکی از پیچیده ترین و بغرنجترین مناطق جهان از لحاظ سیاسی، اقتصادی و اجتماعی محسوب می شود. اما آنچه در خاورمیانه به وضوح دیده می شود حاکمیت فردی و دیکتاتوری، فقدان احزاب و یا محدود بودن احزاب سیاسی، فقدان پارلمان منتخب و یا پارلمان‌های فرمایشی و فقدان آزادی‌های سیاسی و مطبوعاتی است در حالی که با تخصصی شدن زندگی امروزی و شفاف بودن مسیرهای مشخص شده‌ی سازمانی، در مسیر مشروعیت سیاسی یک کشور، در کشورهای توسعه یافته بهترین نقش را احزاب سیاسی بازی می‌کنند، هرچند که سازمان‌های دیگری از تأثیرات مهم برخوردار هستند، اما جایگاه احزاب نسبت به همه‌ی آن‌ها در اولویت قرار دارد. یعنی پس از دولت‌ها دومین سازمان مهمی که در جامعه نقش بازی می‌کند احزاب سیاسی و ملی هستند. از معدود احزاب قدیمی خاورمیانه که در روند تحولات منطقه نقش اساسی داشته است حزب بعث می باشد. حزب بعث در برنامه مبارزاتی خود خشونت را در پیش نگرفته بود، به طور کلی بعثیسم از لحاظ لغوی یعنی رستاخیز و برانگیختن توده‌ها.

سوریه تحت تاثیر قیمومت فرانسه، نسبت به سایر کشورهای عربی آمادگی بیشتری برای تحزب، حکومت پارلمانی و پلورالیسم سیاسی داشت. میشل عفلق و صلاح بیطار که اولی یک مسیحی ارتدکس و دومی یک مسلمان سنی بود، هر دو در دانشگاه سوربن پاریس درس خوانده بودند. آنها که مجموعه نظراتی متناقض از ناسیونالیسم عربی و گرایش‌های چپ را نمایندگی می‌کردند، پایه‌گذاران حزبی به نام بعث بودند که به تدریج بازیگری پرنفوذ در صحنه سیاسی سوریه شد.

حزب بعث ملی سال 1949 تا 1951 و در زمان دیکتاتوری های نظامی حسن زعیم و ادیب شیشکلی متناوباً تحت فشار و رهبران آن به زندان افتادند و در سال 1953 « حزب البعث العربی» با « حزب العربی الاشتراکی» تحت رهبری اکرم الحواری ادغام شد و حزب «البعث العربی الاشتراکی» یا حزب سوسیالیستی عرب را به وجود

آوردند. این ادغام قدرت و نفوذ حزب را به صورت قابل توجهی افزایش داد و حزب در سیاست داخلی سوریه به نیروی مهمی تبدیل شد. شاید به دلیل این بود که این حزب سازمان یافته ترین و منسجم ترین حزب سیاسی در دنیای عرب و حتی خاورمیانه بود. مضافاً این که نظریه پردازان قدرتمند داشت. حزب بعث نقش مهمی در گرایش سوریه در اردوگاه سوسیالیسم داشت.

حزب بعث در عراق نیز در سال 1952 م تشکیل و رهبری آن را فؤاد الرکابی به عهده گرفت، در آنجا به کمک معلمان و دانشجویان بعثی سوریه، شروع به عضوگیری و سازماندهی مخفی نمود و پس از مدتی با کمک عبدالسلام عارف با نقشه انگلیس، زمینه کودتا را بر علیه عبدالکریم قاسم طرح ریزی نمود و سرانجام در فوریه 1963 م، او را سرنگون کردند و عبدالسلام عارف رییس جمهور عراق شد. شاخه عراقی حزب بعث در سال ۱۹۶۸ با کودتایی به قدرت رسیده و از فوریه این سال پسوند عراق را از نام خود حذف کرده و نامی دقیقاً مشابه نام حزب اصلی بعث یعنی حزب بعث عربی سوسیالیستی برای خود برگزید. این حزب تا سال ۲۰۰۳ قدرت را در عراق در اختیار داشت و در این سال با حمله ائتلاف بین‌المللی به رهبری آمریکا به عراق از قدرت ساقط شد. مبانی نظری این حزب بر پان‌عربیسم، نوسازی اقتصادی و سوسیالیسم استوار بود. صدام حسین تکریتی از اواخر دهه ۱۹۵۰ یکی از اعضای برجسته حزب بعث محسوب می‌شد که در ۱۹۷۹ به طور رسمی قدرت را در عراق به دست گرفت. با سقوط حکومت وی در سال ۲۰۰۳ فعالیت این حزب در عراق هم غیر قانونی اعلام شد.

از آغاز سال 2011، خاورمیانه شاهد تحولات اساسی و آستن تغییرات جدی بوده است. در طی ده ماه گذشته، دولت‌های جهان عرب که عموماً از دولت‌های سنتی و نسبتاً باثبات به شمار می‌آمدند، با اعتراضات گسترده مردمی روبرو شدند. در سال 2011، تحولات سیاسی در خاورمیانه، به ویژه در جهان عرب چشم‌گیر بود که این تحولات به کشور سوریه نیز ورود پیدا کرد و بشار اسد را وادار به انجام اصلاحات جدی نمود.

2- ضرورت و اهمیت پژوهش

احزاب سیاسی از جمله نهادهای مؤثر جوامع امروزین به شمار می‌روند که تأثیرگذاری بسیاری را در عرصه تحولات سیاسی از جمله بسیج افکار عمومی، آموزش، سازماندهی، پرورش نخبگان سیاسی و ... بر عهده دارند؛ از این رو در عصر کنونی وجود گروه‌ها و احزاب سیاسی در هر نظامی، امری طبیعی تلقی می‌شود؛ حزب بعث از بزرگترین احزاب عربی محسوب می‌شود که شاخه‌های آن در کشورهای مختلف عربی از جمله سوریه، عراق، لبنان، یمن، اردن فعالیت دارند. در این پژوهش محقق بر آن است جایگاه حزب بعث را بعد از تحولات خاورمیانه از سال 2003 تاکنون در کشور عراق و سوریه مورد بررسی قرار دهد.

3- پیشینه پژوهش

ابولحسن شیرازی، حبیب الله و دیگران (1390) سیاست و حکومت در خاورمیانه، در آغاز هزاره سوم، خاورمیانه همچنان یکی از مناطق مهم، استراتژیک و در عین حال بحران‌ساز در جهان است که در مقایسه با سایر مناطق دیگر این کره خاکی از اهمیت فراوانی برخوردار است. جنگ‌های طولانی در چندین دهه قبل و درگیری‌های قومیتی و رقابت‌های واحدهای سیاسی منطقه برای کنترل منطقه ناشی از این اهمیت است. مسایل این منطقه، محل تداخل منافع بازیگران خارجی بوده و این تداخل با ساخت قدرت در درون کشورهای منطقه ارتباط زیادی دارد. امروزه عواملی مانند منطق و شیوه توزیع قدرت در منظومه بین‌المللی، مشروعیت رژیم‌های حاکم و چالش سنت - مدرنیته، دوام یا زوال حکومت‌های منطقه را تعیین می‌کنند. خاورمیانه که زمانی از مناطق مستقل جهان محسوب می‌شد، در حال حاضر به منطقه نفوذ غرب تبدیل شده است. این منطقه به ظاهر نفوذپذیر، به واسطه برخورداری از ویژگی‌های فرهنگی خاص در برابر اعمال نفوذ، سرسختانه مقاومت می‌کند. ژئواستراتژیک بودن منطقه خاورمیانه و حضور تحمیلی رژیم اشغالگر در آن و از همه مهم‌تر ادعای قدرت‌های بزرگ مبنی بر داشتن منافع حیاتی در این منطقه، باعث اهمیت بیشتر آن در دوران پسااستعماری شده است.

نویسنده کتاب معتقد است که حادثه یازدهم سپتامبر فرصت بسیار مغتنمی را برای آمریکا فراهم آورد تا طرح خاورمیانه بزرگ را عملیاتی کند. سردمداران کاخ سفید درصدد بودند در این مرحله با ساقط کردن دولت‌های شرور، دولت‌های همراه با خود را جایگزین آنها کنند. اما دیری نپایید که متوجه شدند پروژه دولت‌سازی نه تنها به شکل‌گیری و به روی کار آمدن دولت‌های همسود نمی‌انجامد، بلکه فرصتی را برای اسلام‌گرایان فراهم می‌سازد تا با استفاده از آن، به صورت دموکراتیک، از نردبان قدرت بالا روند.

اسدی، بیژن (1379) نخبگان خاورمیانه، کتاب نخبگان خاورمیانه اولین «فرهنگ رجال» خاورمیانه به زبان فارسی و با معیارهای شکلی بین‌المللی است. هدف اصلی این کتاب شناساندن اهم نخبگان اندیشه و عمل منطقه خاورمیانه در یک مجموعه واحد است. تردیدی نیست که با توجه به گستردگی منطقه، سابقه تاریخی، موقعیت جغرافیایی و تنوع کمی و کیفی تغییرات و تحولات مربوط، شناخت نخبگان اندیشه و عمل خاورمیانه امری ضروری است. این گونه پژوهشها می‌تواند ابزارهای مورد نیاز پژوهشگران را تأمین کرده و در امر بررسی روند تحولات زندگی به مثابه وسیله‌ای انگیزشی در راه پویایی و تلاش ذهنی و عملی افراد کمک نماید. عمدتاً این کتاب به شناسایی و ارائه اطلاعات اساسی درباره نخبگان عمل و اندیشه و رهبران درجه اول و دوم سیاسی، اقتصادی، نظامی، علمی، فرهنگی، ادبی و هنری منطقه می‌پردازد. اطلاعات جمع‌آوری شده، تنها شامل افراد بومی خاورمیانه‌ای نبوده، بلکه بنا به ضرورت خارجی‌ها را نیز در بر خواهد گرفت. به عبارت بهتر معیار گزینش شخصیتها مورد نظر براساس نقش، تأثیر حضور مستقیم و گاه غیر مستقیم آنان در تحولات منطقه‌ای است. در این مجموعه شرح حال 1250 شخصیت با ویژگیهای یاد شده تدوین و ارائه شده است.

اصفهانی، کسری (1390) میراث پدر، این مقاله به بررسی زندگی و نظرات زکی الارسوزی بنیانگذار فکری و ایدئولوژیک حزب بعث سوریه می‌پردازد. در بخشی از این مقاله آمده است: دوره‌ای که حزب بعث و رسانه آن «البعث» شکل گرفت نشان داد که ریشه و مبنای حزب بعث در ایدئولوژی و نهضت سیاسی زکی الارسوزی است. هواداران و اعضای ارشد حزب بعث به اتفاق بر این باورند که کلمه «بعث» اولین بار از سوی الارسوزی و